

ՆԻՒԹԵՐ 4. ՊՈԼՍՈՅ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԳՐԱԿԱՆ ԳՌԵՇԻԿ ՍԵՌԻ ՄԸ ՍԿԻԶԲԸ, ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ՎԵՐՋԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. եւ վերջ)

Գոհճիկ գրական սեռին նոր նմոյշներ գտնելու համար, պէտք է գալ Լուսաւորեալ եւ Խաւարեալ (սահմանադրական, պահպանողական) կուսակցութիւններու վէճերուն ու կռիւններուն ժամանակամիջոցին:

Յառաջդիմաւոր Ամիրաներէն ուսանող գործակցութեամբ եւ կառավարական հրամանով հաստատուած Գերագոյն եւ Հոգեւոր կրկին ժողովներուն կազմութիւնը (1847) որ օրուան Պատրիարքին բացարձակ իշխանութիւնը սահմանափակելու բնոյթը ունէր, միանգամայն ջնջեց Ազնուապետութեան ազդեցութիւնը «... Վասն զի Ամիրաներու Պատրիարքարանի գործերը վարելու առանձնաշնորհը կը ջնջուէր եւ Ամիրայ ու ժողովուրդը կը հաւասարէին իրարու, միեւնոյն իրաւամբ եւ պատասխանատուութեամբ ազգային գործերը վարելու կոչուելով եւ միւս կողմէն ստորագասուելով ժողովուրդին ներկայացուցիչ մարմնոյն — Ընդհանուր ժողովին — որուն ընտրութեամբը միայն կրնային պաշտօնի ձեռնարկել,

մինչ առաջ՝ երբ որ իրենց քահանայքը ուզէր:

Այս նորութիւնը առաջ բերեր էին Ամիրաները, իրենք ալ գործակցելով, սակայն անիկա գործադրութեան դրուելէն յետոյ, չուտով յուսախար եղեր էին, վասն զի Պատրիարքը՝ նոր ստեղծուած կացութեան վրայ հիմնուած՝ արհամարհել սկսած էր Ամիրաները եւ անոնց դէմ կանգնած էր: Հետեւաբար պայքարին նշանը տրուեցաւ...»:

(Ազգային Սահմանադրութիւնը: Իր ծագումը եւ կիրառութիւնը: Արշակ Ա. Այսլոյաճեան, Ընդարձակ Օրացոյց, 910, Կ. Պոլիս, էջ 324)

Իրարու յաջորդող Պատրիարքները (Գէորգ, 1858 — 1860), Սարգիս, 1860 — 1861) սակայն, չուտով Ամիրաներու լարած ծուղակին մէջ ինկան եւ ժողովրդին կամքին հակառակ գործել սկսան, ուսկից առաջ եկաւ կազմութիւնը երկու կուսակցութիւններու սրոնցմէ մին կոչուեցաւ «Լուսաւորեալ», այսինքն կոչմանակից Սահմանադրութեանը եւ միւսը՝ «Խաւարեալ», թշնամի այս վերջնոյն: Երուսաղէմի «Ներսէն-Գուր-

սէն»ի վէճին բուն պատճառը՝ կամ աւելի ճիշդը խօսելով՝ պատրուակը՝ եղանակաւ երկու կուսակցութեանց բաղխումին:

Ստորեւ կը ներկայացնենք նոր նըմոյշ մը միեւնոյն գոհիկ սեռէն, ոտանաւոր չափով, որ դրի առնուած է վերոյիշեալ խոռովութիւններու առիթով եւ որ ոչ մէկ կերպով վար կը մնայ իր նըմաններէն:

Ազգային խռովութիւնք ի կոստանդնուպոլիս յամին 1861:

1.- Փառք Արարչին հազար անգամ,
Լուսաւորեալ ունիմք անգամ,
Ողջամտաց կուտեալ երամ,
Ազգիս պատիւ դարէ ի դար:

2.- Ճիշդութեան ատենն անցաւ.
Բոլոր ազգը աչքը բացաւ.
Բարբարոսաց ճանկը լըքաւ,
Ա՛լ ձեռքերնուն բան մը չի դար:

3.- Ո՛վ դու Գեւորք սեւահողի,
Սուտ քահանայ, արատ ազգի,
Ախոս՝ անուանըն աւազի
Որ կը կրես գոռոզարար:

Այս տողերը Գէորգ պատրիարքին ուղղուած են: «... Գէորգ աւագանի անուամբ Գրիգոր, որդի դերձակ Պետրոսի եւ թոռն ատաղձավաճառ Գրիգորի, ուսկից առած է Քէրէստէճեան ազգանունը, ծնած էր Կ. Պոլսոյ Սամաթիա թաղը 1813ին»: Շատ համառօտ եղաւ իր պատրիարքութիւնը 1858-1860: Այս առթիւ կատարեալ հրապարակ ելաւ նկարագիրը ...: Սահմանադրութիւն պատրաստելու եւ ծրագրելու ժամանակն էր: Գէորգ ալ այդ զաղափարին հակառակ չէր, բայց կ'ուզէր որ

Գէորգ Պատրիարք

Յետոյ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

պատրիարքական եւ վարչական իշխանութիւնները վաւերացուն, հաստատուն եւ ոչ թէ ամփոփուն եւ նուազին, ուստի չկրցաւ համակերպել պատրաստուած ծրագրին, որով պատրիարքական իշխանութիւնը կը սեղմուէր եւ զը չափաւորուէր: Այս կէտը երեւան հանեց Գէորգի սեփական նկարագրը, միապետական իշխանութեան եւ ազատ գործունէութեան հետեւող եւ պաշտպան, որ թէպէտ Սահմանադրութիւն պատրաստելու յանձնաժողովները կաշմեց եւ քաջալիքեց, բայց երբ արդիւնքը տեսաւ, գործէն հեռացաւ եւ միեւնոյն խի նախադասեց պատրիարքութենէ աչուիլ, քան թէ այդ նոր նպատակին գործակցիլ»: (Ազգապատում, Գ. Հատոր էջ 4136 - 4138, Մաղաքիա Արքեպ. Օրմանեան, նախկին պատրիարք, Երուսաղէմ, 1927):

4.- Մշտանախատ Օհանէսը,

Սեթեան բառած սեւերեւը,
Վարդապետաց աներեւը
Ամօթ չ'ունի եւ չի զգար:

Սեթեան Յովհաննէս վարդապետ, ապա եպիսկոպոս, մտերիմն էր Յովհաննէս Տէրոյենց – Չամուռճեան պատուելիին: Ասոնք երկուքն ալ Շահնազարեան Կարապետ վարդապետը (1810 – 1865) կ'ամբաստանեն իբր «անհաւատութեան նշաններ» ունեցող, բայց Շահնազարեան ինքզինքը կը պաշտպանէ ճարտարութեամբ եւ կը հռչակուի «Եկեղեցւոյ օրինաւոր, հաւատարիմ, կրօնասէր վարդապետներէն մէկը» (1851): Սեթեան Յովհ. եպիսկ. ձեռնադրանի կոիւններուն ատեն հանաճներուն ջերմ կուսակիցը եղած է, քանիցս աւելամ հոգեւոր եւ կրօնական ժողովներուն մեռած է 1873 յունիս 30ին (ն.տ.):

5. – Չամուռճեան խրատելակը,
Սոսրը զիտուն խայտառակը,
Կողխատութեան հեղինակը,
Ո՛չ խիստ ունի եւ ոչ պատկառ:

Չամուռճեան Յովհաննէս Տէր Կարապետեան – Տէրոյենց Պատուելի, ծրնած է Պրուսա քաղաքը 1801 օգոստ. 7ին (ն.տ.) եւ մեռած Կ. Պոլիս 1888 յունիս 22ին (ն.տ.), կրօնագէտ, լեզուագէտ, բազմաթիւ երկասիրութեանց հեղինակ, Կարապետ Պալեան Ամիրբային խորհրդատուն, դեւերու գոյութեան հաւատացող, Անդրալեոնական սաստիկ պահպանողական անձնաւորութիւն մը եղած է: «... Իրեն անխախտ սկզբունք ունէր հաւատարիմ մնալ մասամբ աւանդական ոգիին, գիմաղրելով մէկ կողմէն ֆրանսական շատ արձակ գաղափարներուն եւ միւս կողմէն բողոքական

Յովհաննէս Պատուելի Տէրոյենց

նութեան նորակիցը յորձանքին: Բայց պէտք է աւելցնել թէ երբ բողոքական ազատամտութեան դէմ կը մաքառէր, յանգագաստ հռոմէական անձկամտութեան կը մօտենար»: (Ազգապատում Ի. Հատոր էջ 3883, Մաղաքիա Արքեպիսկ. Օրմանեան, նախկին պատրիարք, Երուսաղէմ, 1927):

6. – Սուրբ Սաղիմայ փոխանորդէն (Իսահակ եպիսկոպոս)

Պաղտնապէս կաշառ կ'ուտեն.
Հաննէ պատմիչը ծուռ կը պատմեն
Եւ կը պընդեն անգիտարար:

Հաննա վարդապետ (Յովհաննէս եպիսկոպոս Երուսաղէմացի), ծագումով Ասորի, ժամանակագիր եւ նկարիչ, վախճանած է 11 յունիս 1733 (ն.տ.) թուականին. ծննդեան թուականը մեզ յայտնի չէ: Այս եկեղեցականը գրած է

«Գիրք Պատմութեան սրբոյ եւ մեծի քաղաքին Աստուծոյ Երուսաղէմի եւ սրբոյ տնօրինականաց տեղեաց» անուամբ. Կ. Պոլիս տպուած է այս գիրքը 1734ին բր մահուրնէ վերջը:

Հաննա իր այս գիրքին մէջ իբր պատմարան՝ յիշատակած է Կարապետ Բ. Ուլնեցի «Մեծիկեր» կոչուած կաթողիկոսին (1726 – 1729) նզովքով արգելքը Երուսաղէմի պատրիարք ընտրելու միարանութեան անդամ չեղող մէկը: Այս արգելքը սխալմամբ Հաննայի նրզովք անունով յիշուած է շատ անգամ:

1860 դեկտ. 24ին (ն. տ.) Երուսաղէմի Յովհաննէս պատրիարքը երբ վախճանեցաւ, նոր պատրիարքին ընտրութենէն առաջ Ազգ. Կեդրոնական Վարչութիւնը Երուսաղէմի վանքին կանոնագիր մը պատրաստեց, որուն համեմատ՝ ներսէն կամ դուրսէն ոեւէ եպիսկոպոս մը առանց խտրութեան Երուսաղէմի պատրիարքութեան համար ընտրելի կրնար համարուիլ:

«Լուսաւորեալ»ները որոնց գրգռմովը պատրաստուած էր վերոյիշեալ կանոնագիրը, ասկէ զատ կը պահանջէին կեդրոնին հսկողութեան իրաւունքը Երուսաղէմի վանքին մատակարարութեան վրայ. «Սաւարեալ»ները կը մերժէին ասոնք եւ կը պնդէին թէ նզովքով արգիլուած է վանքին միարանութեան ոչ – անդամի մը պատրիարքութեան թեկնածութիւնը: Ասոր իբր հետեւանք՝ կռիւներ եւ խռովութիւններ ծագեցան, որոնք ծանօթ են «ներսէն – դուրսէն»ի խնդիր անունով:

7. – Ըրին չըրին համոզեցին,
Ազգին տունը վերդովեցին,
Գայթակգութեան դուռը բացին,
Եղան Վասակ խռովարար:

8. – Նշանաւոր խռովարարներ,
Ազգին փառաց թշնամիներ,
Մէջտեղէն կ'ելլեն դուռներ
Համոզելու ոսմկաց կաճառ:

9. – Թօփալ Սիմօն, քէօռ(1) Համբարձում,
Միսքին ճենաղ, բուն անասուն,
Ազգին մէջ չունին վարկում.
Լրբութիւնն է իրենց սատար:

Մեր մէջը մակդիր անուններ դնել իրարու՝ հին ժամանակներէ ի վեր կայ: Մերինները կրնանք ըսել ուրիշ ազգերէ ա'լ աւելի կատարելութեան հասցուցած են այս մասնագիտութիւնը: Այսպէս ունեցած ենք Ճէհննէմ Մէրտիվէնի (Գրեթի սանդուխ) մակդիրով սարսափելի պատրիարք մը (Անդրէաս Ստամպուլցի 1675–1676): Ասկէ ոչ նուազ ահաւոր ուրիշ պատրիարք մ'ալ կը յիշէ մեզ պատմութիւնը՝ Կայծակ Գալուստ Ամասիացի անունով (1703–1704): Իսկ Օխտը Պէլա (Եօթը պատուհաս) կոչուած եպիսկոպոսներ, քահանաներ եւ աշխարհականներ ուղածնուդ չափ կրրնաք գտնել առանց ոեւէ յոգնութեան: Կոյր, խուլ, կաղ, չիլ մակդիրներով յորջորջուած մարդիկ մինչեւ այսօր չորս կողմերնիս կը վխտան:

1674 – 1675 թուականներուն Կ. Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին վրայ բազմած է «Թօփալ» Յովհաննէս Ամասիացին:

«Մորոս» (խենթ, փախուկ) մակդիրով Ստամպուլցի Թորոս պատրիարք մ'ալ ունեցած ենք (1681: 1687 – 1688): Մօտ ատեններս, Երգիծարան Յ. Պարոնեանին (1842 – 1891) «Զինկեանէ

(1) Սիմօն Նորատունկեան, Ասատուր Համբարձումեան:

(գնչու) Յակոր», իսկ զաւելտագիր Յ. Հաճեանին «Եա՛ հաճի Փըշֆըշ» մակ-
դիրները տուած էին: (Տես «Մամուլ» եւ
«Միմոս» երգիծաթերթերու հաւաքա-
ծունեքը): Երկուքն ալ այս մակդիրնե-
րէն շատ զգածուած եւ չափէն աւելի
բարկացած են՝ կ'ըսեն:

Շատ մ'ալ «Տէլի»ներ (յիմար) ու-
նեցած ենք, զոր օրինակ՝ Տէլի Պաղտա-
սար (գինեպան՝ որ կախուած է իր խա-
նութին առջեւ անցեալ դարուն), Տէլի-
Պետրոս Ամիրայ որուն վրայ շատ մը
զուարճալի անէքտոթներ կը պատմեն:

Մինչեւ շատ մօտ ժամանակներ, Կ.
Պոլսեցի կիներ իրարու «անուններ կը
դնէին», զոր օրինակ «Զիլի» Հոռոփ,
«վառած-փատ» Մաքրիկ, «չոան» Աղաւ-
նի, «մանտակօզ» Բրար, եւն.:

Հետեւեալները անցեալ դարուն
վերջերը մեր հայ - կաթողիկէ եղբայր-
ներուն կողմանէ յարմարցուած են.

Պիր Թօրպա Բէմիֆ (տոպրակ մը
ոսկոր) Կոմիկ.

Եարը Էօլիւ, Եարը տիրի՝ (կէս մե-
ռած՝ կէս ողջ), Բէթրի.

Թումա՝ վէլէտի հիւմա (ծնունդ
տենդի), Մերիէմ, վէլէտի վերէմ (ծը-
նունդ հիւծախտի).

Անլըղա տայանմեան (անօթու-
թեան չի դիմացող) Ոսկիան.

Աղանան՝ վէլէտի սաքլընան (ծը-
նունդ կողատապի):

10.- Շղթան պակաս Օհանէսը,
Այն Սուրէնեան շաներեսը,
Մոմխանէին նենգ աղուէսը,
Կերաւ խմեց անխղճարար:

11.- Աւետիսը Պարտիզպանեան,
Ճիզվիթներուն նոր ազգական,
Ո՛չ հայ, ո՛չ թուրք, լոկ անպիտան,

Կ'ուզէ իշխել յիմարարար:

12.- Սրիկայք ձեռեան եւ Պօչնաքեան
Երկուքը մէկէն իրենց վա՛յ տան.
Յակորին պէս ունին պաշտպան,
Ա՛լ կը գոռան անասնարար:

13.- Այն հինաւուրց դաւաճանը,
Լիրբ բարբարոս թումաճանը,
Զէվզէկ Սարգիս Զըրաճեանը
Կը կատաղին գաղանարար:

14.- Մսարլուր այն թոխատցին,
Ինքնակոչ Մինաս էֆէնտին,
Ծեր սուրհանդակ ռամկաց գնդին,
Կ'երթայ գոռալով միշտ վեր ի վար:

15.- Մեռաւ Իսկէնտէր մէխանճին,
Տեղն անցաւ Միւսահանճին,
Համալներուն ֆէսատպաչին,
Սրիկայից համոզարար:

16.- Աչնան Օղլուն կաշառ կ'ուտէ (Պօղոս)
Վասն շահուն հայրն ալ կ'ատէ.
Ինչ ըլլալը աշխարհ գիտէ,
Երկար չ'ուզեր անոր համար:

17.- Խարամաճեան խել Գէորգը,
Երեսը ըլլայ թքած թուքը.
Կից կը դարնէ քուէատուիին
Կատաղելով գոռոզարար:

18.- Աղլաղանեան վայրահաջը,
Մեղարլըրին կատղած արջը,
Խահվէներուն քարոզիչը,
Պատգամ կուտայ անմըտարար:

19.- Դուն ի՞նչ կ'ըսես, զըզորբ ռամիկ,
Սորված լեզուիդ ես նախատինք.
Հանելուկ մը արիւն քրտինք
Լուծել նայէ վերէն ի վար:

20.— Հաւելուր Յակոբ, միսկին կատու,
Ատենապետ ի Խում Խարու,
Համալներուն խրատատու,
Կամքդ եղաւ, վարձքդ կատար:

21.— Արխողոմ քսու Պալեան,
Դիմակաւոր երեսփոխան.
Կրօնքը ձեռքը իրր վահան
Կը գործածէ խիստ չարաչար:

22.— Վա՛յ անմէկնուդ, կոյր անմիտներ,
Ազգիս Տանը կործանիչներ,
Հերիք տուիք այս հարուածներ
Ազգիս գլխուն անգթարար:

23.— Ազգասիրաց մեծ ջանքերուն
Անտարակոյս կ'ըլլաք նրկուն:
Ծեր «Միւնատի»ն, «Մասիս», «Մեղուն»,
Պիտի բացուին յաւերժարար:

24.— Շնորհիւ կայսեր, Մեծի Դրան,
Եղանք ամենքս Սահմանական.
Օրհնեմք այն ժամն բարօրութեան
Որ մեզ դարձաւ երջանկարար:

(Ըստամպօլ, 17 օգոստոս 1861)

Ընդօրինակուած մեր պակասաւոր ձեռա-
գիրներու հաւաքածոյէն: Ամբողջութիւնը կը
գտնուի Անուխեան հաւաքածոյին մէջ:

Բ.

1.— Ատենն անցաւ, չա՛ր ծերունի, մարդաստ-
շոշ չուն դազան.

Ուրախ եղի՛ր, վարձքդ կատար, ահա՛ ըրտ
կամքդ լցաւ:

Այս յիշատակ, դարուց ի դարս պիտի տօնեմք
միարան

Թէ Յակոբոս, կոյր պատրիարքը, կանոնին դէմ
զլացաւ:

2.— Կոյր ու տղէտ ամիրայք, թող երամով չար
բռնեն,
Ծափ ծափելով, փեկփեկելով, գոռնան ուռնան
յաղթութիւն:

Ա՛յս է միջոց, ա՛յս է գործ, վա՛յ կոպտու-
թեանդ հարկանեն,
Կեցցէ՛ վեհազն, կեցցէ՛ն նպաստք, որոց ար-
դեամբք յաղթութիւն:

3.— Յաղթութիւն քեզ ո՛վ ներկայ նիստ, ման-
կամարդիկ պատրիարք.
Խիստ ճերմակ քան զպատտիկ, որ չա՛տ է քեզ
դեռ էլէլ.

Ազգիդ համար անձդ խոստացար, կեր ու կաս,
ո՛վ կեղծ միրադ.

Ա՞յս էր խոստմունքդ որ այս օրերս դուրս
փղձկեցիր առաւել:

4.— Սեթեան ըսլած այն չար խլուրդ, ոչ մեղք
գիտէ եւ ոչ պահք:

Աղուէսի պէս սիրտ որսալով, ճիզլիթութեամբ
եղաւ մարդ.

Վարդապետ ալ կ'ըսվի խեղճը. ինչէ՞ն պիտի
դարմանամք,

Իւր մօրութեան, մաքուր պէնտէ՞ն, որմէ կը
դանի ամէն մարդ:

5.— Անիրաւ դու, վատ փառասէր, գիշերամու
պիղծ Գեւորք,

Քահանայի անուն ունիս, թըշուուացեա՛լդ ա-
նարդ.

Խողի նման թաւալղլոր, կերար, գիրցար՝ ազ-
դին վանք,

Հիմա ելեր կը բարբանջես իրրեւ դազան կա-
տաղի:

6.— Դու ալ հիմա, Պալեան ընձիւղ Կարապետիկ
վեհ ճարտար,

Ի՞նչ բան էր այդ, ո՞վ էր այն մարդ, որ չար
կիրքով քեզ որսաց:

Մատենէլ քու ազգդ անխղճարար աւա՛ղ քեզ,
է՞ր զլացար,

Ուստի՞ այս կիրք եւ այս շնորհք դէն լիցին
բեմբասաց :

Կարապետ Ամիրայ Պալեան Արքու-
նի ճարտարապետ, որդի Պապա Գրիգոր
խալֆայի. ծնած է 1800ին եւ մեռած 15
նոյ. 1866ին (ն.տ.). Չամուռնեանց Տէ-
րոյնց պատուելիին պաշտպանը եւ
հիացողը. «Համարձակ ձէգայիրցիին
համեստուկ ոսոխն արեւելցի. վարպե՛տ
մարդը» (Հին օրեր ու այդ օրերուն հայ
մեծատունները Յ. Գ. Մ. էջ 7) : Ազգա-
յին հիւանդանոցի բարերար իր քեռայ-
րին Յովհաննէս Ամիրային հետ նախա-
ձեռնարկը եղաւ Ճեմարանին հիմնուե-
լուն :

Կարապետ Ամիրայ Պալեան եւ
Տատեան Յովհաննէս պէյ հակասահմա-
նադրական կուսակցութեան պետերն ե-
ղած են : «... Գերագոյն Ժողովին մէջ
տկարացած էին այդ պահուն (1855) ու-
սումնականութեան պաշտպանները. ձէ-
գայիրցեան ինկած էր, Յակոբ Կրճիկեան
հրաժարած էր եւ ասպարէզը մնացած
է Պալեան Կարապետ Ամիրայի, որ տի-
րապետող տարրը եղած է ժողովին եւ
որովհետեւ ինքը խողովակն էր Տէրո-
յենցին, հետեւարար ճիզուիթական խա-
ւարամտութիւնը կը տիրապետէր Գե-
րագոյն Ժողովին մէջ : Արտաքին պարա-
զաներն ալ ոչ նուազ օգնած էին այս Ա-
միրային ազդեցութեանը զարկ տալու,
եւ Պալեան՝ անոր վրայ հիմնուած, ոչ մի-
այն ուժ կուտար սրբաքննութեան ա-
տեան դարձած Հոգեւոր Ժողովին, այլ
նաեւ անոր որոշումներուն դէմ հաւա-
նական քննադատութեանց եւ մաքա-
ռումներուն արգելք կը հանդիսանար,
րոնի լուծեան դատապարտելով այս
ու այն : » :

(Ազգային Սահմանադրութիւնը, իր

ծագումը եւ կիրառութիւնը, Ա. Այսո-
յանեան : Ընդարձակ Օրացոյց 1910, Կ.
Պոլիս էջ 345-346) :

Չամուռնեան - Տէրոյենց պատուե-
լին այս Ամիրային եւ նմաններուն խա-
ւարամտութեան եւ յետադիմութեան
թոյնը ներարկած է անխոնջ յամառու-
թեամբ մը :

7. - Կապկայ երես պէյ Օհաննէս, Տատեան ուս-
մին նախատինք :

Հերիք չէ՞ այդ, ա՛յ անօրէն, ազգապատառ
թշնամի :

Ճգնաւոր եւ երեսարար, այլք գիտէին քու
դադտնիք :

Գիտցիր, գիտցիր որ Վեստ Սարգսի դասուն
կ'ըլլաս արժանի :

Յակոբոս Պատրիարք Սերոբեան

Արքունի վառօդապետ Յովհաննէս
պէյ Տատեան ծնած է 1798 փետր. 14ին
(ն.տ.) Ազատը գիւղը : Որդին էր մահ-
տեսի Տատ Առաքել Ամիրային՝ Ակնայ
Կամարակապ գիւղէն : (1753 - 1812) մե-

քենագիտութեան իր առաջին վարպետներն եղած են վառօդարանին մէջ Սիւլ-րի Սաչատուր Քէհեայ եւ ճարտար մեքենագործ Բալուցի Ուստա Ղուկաս. մեռած է 1869 ապրիլ 18ին (ն.տ.) :

Դժբախտաբար վերոյիշեալ երկու մեծ անձնաւորութիւնները ակարութիւնը ունեցած են Տէրոյենց Պատուելիին գաղափարներուն հետեւելու, Յովհաննէս Ամիրայ, ազգային հիւանդանոցի բարերար՝ շինած է եկեղեցիներ եւ դպրոցներ : Մխիթարեան միաբանութեան մեծ գումարներ նուիրած է հրատարակելու համար գիրքեր եւ աշխարհագրական քարտէսներ :

8.- Զարարողքով, ազգակործան, կոյր Առաքել Էֆէնտի, վասակ հորմէզ այս քեզ մնաց, կտակ բաժին որդեկան :
Ջանալ Հայոց քակտել օրէնք, կենսանորոգ այն երկրի վատ հնութեան կանգնել դրօշակ, ո՛հ գիշատի՛չ անպիտան :

9.- Կաղ Մերութան Նորատունկեան, ազգին փառաց թշնամին, (թօփալ Սիմօն) Յակոբոսի վեհ կամակից եւ անձնուրաց պաշտօնեան (Յակոբոս պատրիարք), Մխթար դրեր է, խեղճ անօրէն, մինչեւ վերջին շունչ տքնիլ, Որ բարբարոս միտք լեցընէ, ջնջէ գանուն վաւրութեան :

10.- Քեզ ալ կ'ըսեմ, ո՛ր անհաւատ չարագրգիռ Զամուռնեան, Պապաղաւան եւ անհոգի, կաշառակործ, փրտտած չուն :
Մինչեւ ե՞րբ դուն պիտի դիմես, վատ աներես լրբութեան, Մինչ ե՞րբ կուգաս քանդել Հայոց նախան-

ձելի կենաց Տուն :

11.- Ո՞վ Աստուած իմ, մինչ ե՞րբ ոչ ողորմիս որբ եւ այրի Հայաստանին :

Կամ թէ ե՞րբ պիտի ջնջես այս վասակներ բուրովին :

Ո՛հ երկինք, կ'աղաչեմ, լո՛ւր, վեհափա՛ռ, տխուր ձայնից հեկեկանին,

Յարո՛ մեզ վարդան, վահան, կենսանորոգ Հայոց երկրին :

(Ըստամպօլ 18 օգոստ. 1861)

Ընդօրինակուած Անուխեան հաւաքածոյէն :

Թաքթաքեան Պօղոս պատրիարքին (1863 - 1869) բնորութեամբ՝ եւ Պատրիարքարանի վարչութեան կանոնաւորութիւն յետոյ՝ միտքերը վերստին հանդարտած ըլլալով, վէճերն ալ հետզհետէ նուաղած են : Բայց այն ատեն ալ զարմանալի երեւոյթ մը պարզուած է : Այն մարդիկը որ Սահմանադրական սկզբունքներու անունով ոգի ի բռին կը մաքառէին, յանկարծ պաղած են իրենց եռանդէն. այնպէս որ ընդհանուր ժողովին նիստերը ամուլ մնացած են շատ անգամ, կամ ներկաներու թիւին պակասութեանը եւ կամ անընդհատ իրարու յաջորդող հրաժարականներու պատճառով :

Ուրեմն կը տեսնենք որ «Ճեմարանի», եւ «Լուսաւորեալ - խաւարեալ»ներու խռովութիւններէն յետոյ, հայհոյարան գրողները - որոնց մէջ մերթսքօղուած ծանօթ գրագէտներ ալ եղած են, այլ եւս չեն մշակած առաջուան պէտքերէն կրակաւ գրական սեռը. մանաւանդ որ ծատունները, տեսնելով որ այլ եւս անծատունները տեսնելով որ այլ եւս անհնար է հոսանքին գէժ մարտնչիլ, տեղի տուած եւ հեռացած են պայքարէն, պայքար մը որ դրամական տեսակէտով ալ իրենց շատ սուղի նստած է : Արդէն

այս շրջանին Ամիրաններու ամենաազդեցիկ մէկ մասը կամ վախճանած եւ կամ ազդեցութենէ ինկած էր:

Մեր ուսումնասիրութեան նիւթը կազմող «գոհճիկ գրական սեռին» անկումի շրջանին հասած ենք այլ եւս: Բայց սերմը որ ցանուած էր անգամ մը՝ պէտք էր կերպով մը արդիւնաւորուէր ատեն մըն ալ:

1860ական թուականներէն մինչեւ 70ական թուականներուն վերջաւորութիւնը, գոհճիկ գրական սեռը քիչ մը թեթեւցած՝ փոխադրուած կը տեսնենք լրագրական էջերուն մէջ:

Միայն բացէ ի բաց հայհոյութիւնը պակաս է այդ տեսակ գրուածներուն մէջ, միւս ամէն անարգական բառերը գործածուած են առատօրէն:

«... Այս շրջանէն (1870 -1871) Իւթիւճեանի կեանքին նշանաւոր դէպքը՝ «վատ եւ կենդանի»ի ծանօթ վէճն է:

«Փունջ» լրագիրը «Մասիսի վատութիւնը» վերնագրով յօդուածի մը մէջ կենդանի, իժ, քու, ապուշ մակդիրներով կ'անարգէ Կ. Իւթիւճեանը որ դատ կը բանայ անոր խմբագրին դէմ: ... Այդ առիթիւ Իւթիւճեան բազմաթիւ յօդուածներ գրած է Միսաքեանի դէմ, որ պատասխանած է «Փունջ»ի մէջ: ... Միսաքեանի համար Իւթիւճեան ... «ձիապիծակէ վարեալ կենդանւոյ նման ընթացող կրմզի գրիչ» մը ունի. անիկա «հայ գրականութեան նախատինք» մըս է «դժնեայ, քստմնելի եւ սարսուցիչ պատկեր ունեցող մը» եւ «ցնորոգ, գառանցող, պապաչող, կզակն ու կլափն իրար ծեծելով մոնչող» մը:

(Դիմաստուերներ. Հրանտ Ասատուր 1921 էջ 54):

Կ. Իւթիւճեան որ «Փունջ»ի խմբա-

գիր Հ. Ալաճաճեանի դէմ դատ բացած է զինք «վատ, կենդանի» յորջորջելուն համար, ինքն ալ սակայն անկէ վար չէ մնացած մարդ անուանարկելու մասին:

Այսպէս Գէորգ Յ. Այվազեան, «Ճամուլ» զաւեշտաթերթի շարագիր - տնօրէնը, Կ. Իւթիւճեանի գործածած ճիշդ 41 հատ անարգական բառերը ցոյց կուտայ իր թերթին մէջ, ինչպէս նիւալ, խածան, գոնչող, դաւաճան, ոնրագործ, շաղկակեր, սրիկալ, եւն.: Միւսնոյն կերպով ժամանակին միւս թերթերն ալ լեցուն են այս տեսակ բառերով եւ մանաւանդ պատուոյ դպչելիք եւ բարոյականի դէմ մեղանչող քողարկեալ բացատրութիւններով: Այս կարգի գրութիւններէն անջատ կերպով հրատարակուածներ ալ կան, զոր օրինակ Խաչիկ Սարաճի «Սէտայի Կուկուկ» տետրակը, որուն մէջ վարդապետներու եւ մայրապետներու բարոյականին դպչող կտորներ կը գտնուին: Օրինակ որ բարձրէն եկած է, ազգած է նաեւ ոամիկ զասակարգին վրայ, որ ինքն ալ իր կարգին ժողովրդական երգեր յօրինած է ամենագոհճիկ տեսակէն՝ որոնցմէ քանի մը տող կը յիշենք ստորեւ.

Նայեաց սիրով հարս մը գտայ

Ըրի չ'ըրի օտան մըտայ

Համոզեցի ծոցը մըտայ, եւն.:

.....

Ասկէ դատ երեւցած են տպագիր կարգ մը խայտառակ «Տասիթան»ներ կամ «Տէսթան»ներ (poèmes populaires) ինչպէս, «Պօմպէ Շափիսալը Տօթթօրին Տէսթանը» եւ ուրիշներ ալ որոնք իրր ստորագրութիւն կը կրեն Բ.Բ. սկզբնատուերը:

Նոյնպէս զանց կ'ընենք յիշատակելու ծանօթ պապական Reversurus կոնգակին առիթով ծագած «Լուսաւորչա-

կան — կախովի» վէճերը ու «Հասունիսթ — Անդրհասունիսթ» խռովութիւնները, որոնց միջոցին ալ շատ մը այսպանելի գրգռիչ հրատարակութիւններ լոյս տեսած են աւելի թուրքերէն լեզուով եւ որոնց ուսումնասիրութիւնը սակայն մեր նիւթէն դուրս կ'ընայ:

Ռուս եւ թուրք պատերազմին սկիզբը (1878) ո'չ «ներսէն — դուրսէն»ի եւ ո'չ ալ «Սահմանադրական սկզբունքներու» հարց մնացած էր մէջտեղը: Արդէն ասանկ բաներու այլ եւս այնչափ կարեւորութիւն տուող չկար:

Պատերազմին վերջաւորութեանը եւ անկէ անմիջապէս յետոյ մեր ազգային իշխանութիւններուն հետապնդած գործունէութեան կատարեալ fiasco-ի յան-

դելուն վրայ, Սուլթան Համիտ Բ. իր զիմակը վար նետեց: Գրաքննութիւնը ա'լ աւելի սաստկացաւ ու գոհիկ գրական սեռն ալ իր կարգին վերջնականապէս իր վախճանին մօտեցաւ, մանաւանդ որ հին — օրէնք մտաւորականներ, թուցիկներու հեղինակները, սկրսան հետզհետէ հրապարակէն հեռանալ:

Մեր ուսումնասիրութեանը հանգրուանը կազմող 1880 թուականէն ասդին ունեցանք իրարու յաջորդող երիտասարդ քանի մը սերունդներ որ գրական մարզին բոլորովին տիրած՝ ձգտեցան իր այսօրուան կատարելութեանը հասցնելու արեւմտահայ աշխարհարարը:

Գ. ՀՆԱՍԻՐ